

Harald Gustafsson

OM NORDENS HISTORIA

Öppningsföreläsning vid nordiska historikermötet i Århus i augusti 2001

”Mennesket kommer og Mennesket gaar paa Jorden, gaar og kommer.“ (Varifrån citatet kommer återkommer jag till.) Människan har kommit och gått och kommit igen också långt uppe till vänster på kartan, i utkanten av den eurasiska kontinenten. Där ligger några landflikar och öar ut mot havet. Polariseringen ligger så nära att den då och då glider fram och täcker hela området under många tusen år. Om man ser efter noga efter den senaste istiden, kan man se att människor faktiskt följer efter isen norrut.

Då var det varmt och behagligt här, berättar geologerna, men snart blev det kallt igen. De förnuftiga vandrade väl då tillbaka söderut, kan man tänka, men några envisa och fantasilösa typer stannade kvar däruppe. Och sedan dess har öarna och landflikarna, skogarna, kusterna och bergssluttningarna där uppe till vänster på kartan varit bebyggda. För omkring tusen år sedan eller drygt det trädde människorna här in i historien, i varje fall i den meningen att de hade det tvivelaktiga nöjet att bli objekt för studier av sådana som oss. Och sedan dess, sedan sen vikingatid, kan vi med en viss relevans tala om området som Norden och tala om Nordens historia.

Eller kan vi det? Varför just dessa uddar och öar? Folk rör sig ju ständigt av och an, går och kommer på jordytan – finns det något som säger att människorna som har bott i just det område vi idag kallar Norden kan beskrivas enhetligt? Kan man avgränsa en nordisk historia från områdena omkring dagens Norden? Kan man inte lika gärna tala om en Nordkalotthistoria, en Östersjöhistoria, en Nordatlant-historia, en inuithistoria?

Jo visst kan man göra det. Men jag tror ändå det ur vissa aspekter är särskilt meningsfullt att tala om just *nordisk* historia – som en del av en europeisk historia, en del av den västerländska, kristna kulturens historia (som i sin tur naturligtvis är en del av en eurasisk och global historia).¹ Till att börja med är det just det någorlunda samtidiga inträdet i den kristna kulturen för ungefär tusen år sedan som ger vissa likartade förutsättningar. De tre kungarikerna som organiserades, och som under medeltiden kom att täcka ungefär dagens Norden – Danmark, Norge och Sverige – var på många sätt ganska likartade förenklingar av de kontinentala före-

HARALD GUSTAFSSON

bilderna, och präglade av likartade kulturella och materiella utgångspunkter. Samhällsordningen var enkel; den stora befolkningsmajoriteten levde inom bondehushållets ekonomiska, sociala och kulturella ram långt fram i tiden. Det urbana inslaget var blygsamt och den privilegierade eliten relativt liten.

Norden var givetvis också utsatt för de stora trenderna i europeisk historia. Senmedeltidens kris, t.ex., märktes i hög grad i Norden, och Europas därpå följande sociala tudelning i ett västelbiskt och ett östelbiskt Europa återfanns också här. Särskilt Danmark kom under tidigmodern tid att förete många likheter med det östelbiska, särskilt det nordösttyska området, socialt, politiskt och ekonomiskt. Här delade Norden alltså på sig i viss mån. Men på 1600-talet byggdes det upp två ganska likartade maktstater i Norden, Danmark-Norge och Sverige. Samtidigt som de var lika varandra, var de också varianter på en europeisk utveckling, utslag av framväxten av ett europeiskt statssystem.

Också övergången från tidigmodernt till modernt samhälle skedde ganska samtidigt och under likartade omständigheter i hela det nordiska området. De nordiska länderna tillhör inte de allra tidigast industrialiserade och inte de allra senaste. Agrara drag bevarades långt fram i tiden, samtidigt som det tidiga 1900-talet överallt såg en snabb omkastning med urbanisering, industrialisering, förändrade könsrelationer, kulturell modernisering och så vidare. Samtidigt splittrades det nordiska området politiskt alltmer, från de tidigmoderna två staterna till dagens fem stater och tre självstyrande områden samt flera mer eller mindre erkända minoriteter. Splittringen ackompanjerades av böljor av nationalism, som inte minst vände taggarna mot andra nordbor. Men den följde också vissa gemensamma mönster; nationalisterna som i teorin vände ryggen till varandra byggde i praktiken nationalstater efter samma mallar i sina respektive länder.

En likhet var också att de nationella "frigörelserna" i regel gick fredligt för sig, i varje fall betydligt fredligare (även i det finländska fallet) än på många andra håll i världen. Över huvud taget utvecklades en relativt fredlig och kompromissökande nordisk politisk kultur som också gäller övergången till borgerlig demokrati. Den var inte smärtfri, men ändå anmärkningsvärt lugn och med anmärkningsvärt stabila resultat jämfört med många andra delar av Europa.

Detta var en liten skiss över några sammanhållande drag i det nordiska områdets historia. Hade vi tid kunde vi säkert ha en lång diskussion med många argument både för och mot Norden som historisk enhet. Inte minst mot. Många skulle säga att det är konstruerat och anakronistiskt att föra dagens Norden bakåt genom historien, att det är mer nordistiskt önsketänkande än historievetenskap, att det är en onaturlig historisk enhet. Vad är i så fall en naturlig enhet för historien? Jo, vill ni vara på den säkra sidan mot sådana invändningar, så använd nationalstaten som enhet!

Vad är det som har historia? Om man ställde frågan så, skulle nog de flesta människor spontant svara att det är ett land som har historia. Man kan tala om

svensk historia, dansk historia och så vidare. Nu när Moldavien har blivit ett "land" – men inte förr – dyker rubriken "Moldavien. Historia" upp i uppslagsböckerna. Land, nation, stat, folk – sådana ord är närmast synonyma på nordiska språk och står för en grundläggande förståelse av världen. Vi vet allihop vilket som är "vårt" land. Om det sägs i väderprognosen att "ett regnområde kommer in från väster", behöver det inte ens sägas vad det kommer in över – det kommer förstås in över av "vårt land".²

Vi har allihop nationalstaten närmast inbränd i hjärnbarken. Jag brukar ibland fråga mina studenter hemma i Lund om de får ta ett glas brännvin och gå ut och sätta sig och köra bil. De svarar naturligtvis nej. Får de göra det om de läste i Luleå då? Luleå ligger långt norrut i Sverige, 150 mil – 1 500 km – från Lund (ett avstånd som till Dublin, Milano eller Kijev). Men alla vet att det får de naturligtvis inte göra i Luleå heller. Men får de göra det i Köpenhamn då? Nja, äh ... Nu utbreder sig osäkerheten. Några svarar nej, andra ja, de flesta har inte en aning. Det är bara fem mil Köpenhamn. Men det ligger ju i ett annat land! Alla är på det klara över var gränsen går och att allt kan vara annorlunda på andra sidan av den. Det är det också, man får ta en snaps och köra bil i Danmark. T.o.m. nervsystemet tycks vara annorlunda på andra sidan en nationalstatsgräns.

Det är alltså dessa nationalstater som utgör ett fundament också för vår historieuppfattning. Nu talar jag inte om den öppet nationalistiska historieskrivningen. Den hör naturligtvis till 1800- och det tidiga 1900-talet, i varje fall i ren form och inom akademisk verksamhet. Jag talar om motsvarigheten till regnområdet som kommer in från väster, d.v.s. den omedvetna nationella förståelse som ligger under mycket av det vi gör. Jag menar det som gör att en studie av kvinnlig idrott i Hammerfest och Halden är en studie av norsk kvinnlig idrott, medan en studie av kvinnlig idrott i Halden och Strömstad, nära intill på andra sidan gränsen, är en nordiskt komparativ studie. Jag talar om det som gör att man kan skriva om "svenska bönder" generellt på 1700-talet, och inkludera de skånska godsens veckodagsbönder (som nyss var danska), småbrukare och mångsysslare i Bergslagen och tornedalsbönderna vid polcirkeln, medan det anses alldeles för djärt att tala om gemensamma drag för skånska och själländska bönder vid samma tid – de var ju svenska respektive danska – och ännu mycket värre att tala om "nordiska bönder". Jag syftar på det som gör att 1930-talets modell av politiska kompromisser och fredligt samarbete på arbetsmarknaden framställs som en alldeles unik modell i varje enskilt nordiskt land, en följd av unika nationella förutsättningar bakom såväl rödmylleregeringen i Finland och de arbetande klassernas regering på Island, hovedavtalet i Norge och Saltsjöbadsavtalet i Sverige, o.s.v.

Med tanke på hur denna nationella världsbild sitter inpräntad i våra huvuden borde vi vara utsatta för en formlig kulturrevolution varje gång vi åker på ett nordiskt historikermöte. Plötsligt möter vi andra perspektiv än de invanda, och vi kan konfronteras med andra tänkbara enheter i historien. Någon kunde få för sig

HARALD GUSTAFSSON

att ta min inledande skiss över den nordiska historien på allvar och ifrågasätta invanda uppfattningar om den "egna" historien. En annan kunde kanske tvärtom bli provocerad av min nordism och vilja dra in Baltikum, det tysk-polska området eller ännu större delar av Europa – och sålunda också tänka hädiska, icke-nationella tankar. Nordiska historikermöten borde vara farliga för den allmänna säkerheten, härdar för omstörtande frågor. Världen är kanske inte med naturnödvändighet uppdelad i nationer som oföränderliga elementarpartiklar? Nationerna kanske inte låg där fixa och färdiga när vi klättrade ner från träden? Det är kanske inte nödvändigt att lära små barn gå i takt till marschmusik?

Men hur brukar det gå när nordiska historiker möts? Det finns en intressant studie av norska, svenska och danska historikers sätt att argumentera i recensioner, av Cecilia Trenter från Uppsala.³ Om jag kraftigt förgrovar hennes slutsatser och spär på med egen erfarenhet från 25 års arbete i nordiska historikermiljöer, skulle det kunna bli följande historia.

Det var en svensk, en dansk, en norrman, en finländare och en islänning som skulle på historikermöte. Där pratade de hela dagarna. Svensken sa: "Teori, teori, teori." Dansken svarade: "Empiri, empiri, empiri." Norrmannen utropade: "Norge! Norge! Norge!" "Teori, teori," nickade svensken, "empiri" mumlade dansken. Äntligen fick finländaren fram: "Vinterkriget." Och så åkte de hem – nej visst nej, det var en islänning med också, men han satt hela tiden och försökte formulera sig på danska och hann inte säga något.

Och så åkte de hem. "Hur var det på nordiska historikermötet?" frågade kollegerna. "Det var kul teoridiskussioner," sa svensken. "Det var meget sjove synspunkter på Christian IV:s udenrigspolitik," sa dansken. Också norrmannen och finländaren var nöjda med vad de hade fått berätta. Och islänningen sa att "Ég er bara mjög ánægður, þetta sem ég kom á framfæri vakti mikla athygli" – alla hade varit väldigt intresserade av hans inlägg.

Detta är naturligtvis en vrånbild. Alla har anledning att vara förnärmade. Det finns hur många undantag som helst, det finns pratglada, socialhistoriska finnar och det finns högteoretiska danskar. Kanske är det särskilt orättvist mot norrmännen, som i sina bästa stunder är nordiska mästare på att kunna säga *både* teori och empiri. Och det *finns* faktiskt nordiska historiker som lyssnar på varandra. Dessutom är historikern ju inte alltid en han – men det är mitt intryck att kvinnliga historiker, och alldeles särskilt kvinno-/genushistoriker, generellt är bättre än manliga på att överskrida nationella gränser.

Men jag tror ändå att min huvudpoäng är riktig: att vi kommer hem märkligt opåverkade från dessa möten. Vi har inte ens upptäckt att vi har så olika utgångspunkter! Möjligheten att ifrågasätta det självklara i de nationella perspektiven tas sällan till vara. Med Trenters ord är den "kognitiva identiteten" starkt bunden till de nationella forskningsmiljöerna. Jag talar här inte bara om de nationella perspektiven på själva historien, utan också om vad som anses vara historia, god his-

toria, intressant historia – vilka referenser, hållningar, kontroverser och namn som man upplever det som naturligt att förhålla sig till. Här finns naturligtvis stora skillnader inom varje land – mellan lärosäten, forskarmiljöer och individer – men det finns också en stark nationell tradition, som är mycket motståndskraftig mot påverkan, eftersom den till så stor del är omedveten. Vi ser den inte ens när vi konfronteras med andra traditioner.

Man kan till och med hävda att *sättet* vi samarbetar på motverkar sådana insikter. Vi samlas här som representanter för fem länder. (Och några självstyrande områden, om de nu räknas till Norden. Här på konferensen är representanterna från Färöarna och Grönland sorterade efter Japan och USA i deltagarförteckningen.) Det nordiska samarbetet definieras ju just som ett inter-nationellt samarbete. Ett svenskt historikermöte definieras inte som ett "svenskt samarbete" – själva termen låter märklig, man kan väl inte "samarbeta" med sig själv. Längre gällde principen på de nordiska mötena att man för död och pina skulle hitta just fem nationella rapportörer till varje session. Detta har som väl är luckrats upp, och det förekommer allt oftare i nordiskt historikersamarbete att alla "länder" inte behöver vara med, t.o.m. att en person täcker flera "länder".⁴ Men fortfarande kan man inte söka medel hos NOS-H för forskning som rör flera nordiska länder om inte också deltagarna kommer från dem, helst så jämt spridda som möjligt. Om islänningar skulle söka för ett projekt om norsk historia skulle de inte få nordiska pengar, en finländare som ville jämföra Danmark och Sverige – och ville göra det själv – skulle inte heller vara "nordisk" nog.

Idag griper nationalismen återigen omkring sig, historia ställs i identitetsskandens tjänst, med bokstavligt talat mördande konsekvenser i områden inte långt från oss. Frågor om vilket "folk" som var "först", och vilket som har störst "historisk rätt" till ett område leder återigen till hat och krig. I våra egna samhällen finns kusliga tendenser, där uttalat nationalistiska och främlingsfientliga grupper vinner opinionsmässiga och politiska framgångar. Då borde föreställningen om andra enheter i historien än dagens nationalstater, och andra forskargemenskaper än de nationella, verkligen ha sprängkraft. Vi borde åka härifrån om några dagar i varje fall lite förändrade. Inte så att vi allihop måste börja skriva nordisk historia. Visserligen har jag argumenterat för att ett nordiskt perspektiv rent sakligt ofta är relevant och fruktbart, att nordisk historia faktiskt finns och därför bör skrivas. Men minst lika viktigt är att ett nordiskt perspektiv och nordiska möten kan hjälpa oss att bli bättre historiker genom att få oss att lossa på nationalstatens mentala tvångströja.

"Mennesket kommer og Mennesket gaar paa Jorden, gaar og kommer", citerade jag inledningsvis. Det är den första meningen i islänningen Gunnar Gunnarssons roman "Jord" från 1933. På danska. Det var originalet. Han skrev de flesta av sina verk på danska. I dag forskar litteraturvetare om detta märkliga fenomen, att en rad isländska författare på 1910-talet började skriva på danska och gjorde stor,

HARALD GUSTAFSSON

om än övergående succé i Danmark. Hur kunde de lämna "sitt" språk och "sitt" land, det där landet som har "sin" historia? Men tänk om fler vågade komma och gå, om vi historiker blev mer medvetna om våra nationella begränsningar, om vi, i symbolisk mening, försökte skriva på danska då och då! Det är inte "länder" som har historia, det är människan. Nordisk historia kan vara en väg förbi svensken och dansken och de andra, till och med förbi nordbon, till människan.

Noter

- 1 För en mer systematisk plädering för olika fördelar med ett nordiskt historiskt perspektiv se Harald Gustafsson, "A Nordic perspective – why? Why not?", i Holt, Lande & Spring (eds), *Internationalisation in the History of Northern Europe. Report of the Nordsaga '99 Conference, University of Tromsø, 17–21 nov 1999*, Tromsø 2000.
- 2 Exemplet lånat från Michael Billig, *Banal Nationalism*, London 1995.
- 3 Cecilia Trenter, *Granskningens retorik och historisk vetenskap. Kognitiv identitet i recensioner i dansk Historisk tidsskrift, norsk Historisk tidsskrift och svensk Historisk tidskrift 1965–1990*, Uppsala 1999.
- 4 Det finns dock också en fara i detta. Skandinaverna tycks ibland känna att de inte behöver anstränga sig för att hitta islänningar och finländare när de arrangerar sessioner.